

7000 TRONDHEIM 6.november 1972

INSTITUTTSEMINAR, HISTORISK INSTITUTT

Til instituttseminaret om lokalhistorisk arbeid på
Historisk institutt torsdag 9.november kl. 19.15 - 21
(se vedlegg) inviterer vi med dette, i tillegg til instituttets
ansatte, følgende lokalhistorikere og andre med nær tilknytning
til lokalhistorisk arbeid:

Kristen Aspaas, Trondheim
Kolbjørn Aune, Nordisk institutt, Trondheim
Eilert Bjørkvik, Statsarkivet, Trondheim
Rolf Grankvist, Trondheim
Jens Haukdal, Midte Gauldal
Gunnar Groven, Steinkjer
Alf Kiil, Statsarkivet, Trondheim
Jon Leirfall, Hegra
Kari Lindbekk, Sosiologisk institutt, Trondheim
Per O. Rød, Hølonda

For Historisk institutt

Jon Sandnes

Hva angår 1. bind, boken om selve bygda, kan vi tenke oss disse avsnitt. (Dette bare som et løst forslag).

1. Geografi og geologi. Grøndemenn m.v.
2. Dyr og planteliv. Udyr - varg - bjørn.
3. Forhistorie og utvandring. Arkeologi. Gravfund. Sagn, Styre. Administrasjon.
4. Folketall og busetting.
5. Levemåte. Kledrakt. Bygningsskikker. Folkeliv. Skikker. Spesielle hendinger.
6. Kommunikasjoner - før og nå. Veier. Ferdsel på Selbusjøen. Telefon m.v.
7. Jordsbruk. Husmenn. Seterdrift. Meieri m.v.
8. Skogen. Sagbruk. Thomas Angells Stiftelser.
9. Kvern fjelldrift.
10. Bergverk. Kobberverk. Industri i senere år.
11. Husflid.
12. Helsestell.
13. Kirke.
14. Skole.
15. Krig og ufred. Armfjeldtkr. og de 2 verdenskriger.
16. Kraftutbygging.
17. Komm. administrasjon. Før og etter at samarbeidet med Tydal sluttet.
18. Bygda idag.

I N N H O L D .

Forord	side ??
Innledning	"
SELBU	"
DEN ELDESTE BOSETNING I SELBU. Av. Kristen Rolseth Møllenhuis.	"
TIDA 1000-1536	
Gammelnorsk tid og høymiddelalder (ca. 1000-1350.)	"
Svartedød og ødotid. Senmiddelalderen. (1350-1536.)	"
TIDA 1536-1700	
Gjenrydding og folkevekst	"
Jordbruk	"
Attåttnæringar	"
Leilending og jorddrott	"
Skatt og tyngsler	"
Bygdestyre og rettstell	"
Kirke og prest	"
Ufred og forsvar	"
Levekår	"
TIDA 1700-1837	
Folkevekst og folketrykk	"
Selbo kobberverk	"
Kvernfjellet	"
Gårdsdrift og arbeidsliv	"
Husmannsklassen - vekst og levekår	"
Skog og sag	"
Proprietærer og selveiere	"
Almenningene	"
Samene i dalføret	"
Skattene	"
Øvrighet, lov og almue	"
Militærvesen og krig	"
I gudshus og prestegård	"
Skolestell og skoleholdere	"
Farleier og fordsel	"
Gård og tun	"
Hverdag og fest	"

holdt utafor.) Innafor firkanten er ikke alle gårdene så gamle, noen er ryddet senere enn ytterpunktene, set-gårdene. Men ved å sammenholde det arkeologiske materialet med gårdsnavna og det de eldste, skriftlige kildene forteller, kan vi med stor sikkerhet hevde: *Bortsett fra noen få usikre tilfeller er samtlige gårder i Selbu ryddet før Svartedøden.* De usikre utenom Sjøbygda er Mean og Bakken, kanskje også Moen. Navneformene, eiendomsgrensene, liten landskyld og sen opptaking gir oss rett til å reise tvil om dette er middelaldergårder.

Gårdene i *Sjøbygda* utgjør et spesielt problem. Tre forhold tyder på at de ble tatt opp som nyrydninger først i den nyere tid, og at det ikke har vært gårder her tidligere: Ryddinga foregikk forholdsvis sent. Hammer ble tatt opp i 1611, de øvrige i 1640-åra. Kolvik først omkring 1680. Alle gårdene fikk lav skyld, $\frac{1}{8}$ - $\frac{1}{2}$ øre, dvs. at de ble skyldsatt som nyrydninger. Og alle ble krongods fordi de ble ryddet i Kongens almenning. Ikke noe av dette utelukker likevel at det har vært gårder i Sjøbygda i høymiddelalderen.

For det første tilsier naturforholda at det har vært bosetting her i høymiddelalderen da det utvilsomt var rift om jorda. Det ville være urimelig om folk trakk opp i markadalene før den gode jorda «utme Søa» var opptatt. Sjøbygda var heller ingen vanlig almenning. Ingen av gårdene frammi bygda har hatt bruksrett her. Før ryddinga var det altså et «tomt» område, og det er utenkelig at det ville stått unyttet i høymiddelalderen. Den eneste mulige forklaringa blir derfor at det var selvstendige gårder i Sjøbygda, og da hele grenda ble lagt øde i senmiddelalderen, gikk den over til kongsalmenning som herreløst land. Vi finner også et par positive bevis på middelalderbosetting. Hammer og Renå blir i et par kilder nevnt som «Holms gods», dvs. at de hadde tilhørt Nidarholm kloster. I Aslak Bolts jordebok nevnes en gård Birkeli som var «aut vid Hundhamar». Denne Hundhammer kan være Hammer. Det er ikke mange hammere ellers ved sjøen som kan være opphav til et slikt navn. Lenger ut er Okstadvavnet i seg selv et godt prov på tidlig bosetting. De øvrige navna er av en slik type at de ikke kan tidfestes. Vi blir derfor stående ved at bebyggelsen i Sjøbygda går tilbake til tida før Svartedøden, men i uvisst omfang.

I matrikkelen er det 87 navnegårder som er bebodd i dag. I tillegg kommer gårdene Aunet (Kvello), Lund, Øverdalen, Ørås, Langsmoen, Valli, Åsan og Hännå, som nå er øde, men som var bebodd til opp i mot vår tid. Også dem kan en regne med var bebodd i middelalderen. Det gir 95 gårder som kan ha vært bosatt i høymiddelalderen. Regner en forsiktig, kan en sette tallet til minst 90. Da har en reservert seg mot de usikre gårdene nevnt ovafor og den usikkerhet som Sjøbygda representerer.

Men matrikkelen omfatter langt fra alle gårdene som har eksistert. Det er et faktum at bosettinga gikk langt videre i høymiddelalderen enn i noen senere tidsperiode. I det etterfølgende vil vi prøve å påvise *middelaldergårdene som er borte i dag.*

I følge Gerhard Schøning var det «i fordom Dage 4, eller som andre sige, 6 til 7 kirker, hvilket har megen Riimelighed. Vist nok er det, at denne Bygd maae, i forige Tider haver været langt mere beboet, end den nu (1773) er: det vise de mange Steendyngge og Agerreene, som sees overalt, i de tykkeste Skove, i sær paa den søndre siide af Nea — Elv». Schøning fikk høre sagna som levde om tida før Svartedøden. Vi kan i dag beklage at han ikke skrev dem ned — som fagmann (historiker) var han mer interessert i konkrete vitnemål fra gammel tid:

Bordalen, hadde bygget kirke der i dalen på egen kostnad (jordegods til. Makta fikk han av sølvet som han tok ut av sin egen solvmine.) Så mektig var han at klokkeren ikke kunne løse kirkeklokke for han hørte solvdombjellene hans oppå Halstensåsen. Han giftet seg med prestens datter, ingen andre i dalen var gode nok. Barna var mange og ble vidt spredt. Bare tre nevnes ved navn: Staur Granby, Truls Kalkhullet og Randi Langåsen.

Sagnet får en ta for det det er verdt. Det er et typisk vandresagn, og en behøver ikke gå lenger enn til Tydalen for en finner et lignende fortalt om Jo Rote på Stuedalen. Men gjennom mer seriøse kilder er vi i stand til å påvise ødegårdene, og interessant er det at vi mener å finne både Langåsen, Kalkhullet og Granby som sannsynligvis ødegårder.

Aslak Bolt forteller en del om ødegårder i Selbu. (Med ødegård mener vi her gård som har vært bosatt i høymiddelalderen og som senere er forlatt.) Sletne og Stokke er oppført som «aut», men de to har vi alt regnet med blant de matrikulerte gårdene. Men vi finner også noen vi ikke kan kjenne igjen som gårdsnavn: «Snatwikstadhum, Birkelijdh, Ekulstadhom, Tranomo, Øfra Øyo, Nya Husom». Birkeli har vi alt nevnt. Hvis den virkelig lå ved Hammer, må det være en permanent ødegård. Ekulstad lå «aut vidh Modestader». Vi tror at Mostad var det opprinnelige navnet på Moslet og Mogård. Ekulstad kan da være det gamle navnet på Uthus. Tranomo har vi trolig bevart i Tromo-navnet nedenunder Kallar og Nyhus brukes ennå om en av Langlisgårdene. Snatvikstad og Øvre Øya kan vi ikke identifisere. Det må også ha vært en Nedre Øya, altså tilsammen en betydelig gård. Det kan hende at begge bruka ble lagt øde, men det kan også være en gård vi i dag gjenfinner under et anna navn. Slik også med Snatvikstad. Vi tør i alle fall ikke regne med mer enn to — Birkeli og Tromoen — som relativt sikre permanente ødegårder.

Om en gård ble lagt øde, mistet den ikke hele verdien. De fleste forble i bruk; som seter, som slått eller de gikk inn i en annen gårds hjemmegjerde. Dermed var de aktuelle som skatteobjekter, og vi finner igjen noen av dem i jordebøkene og matriklene. På grunn av ødelegginga ble det ofte ugreie med eiendomsgrensene eller eierforholda, derfor dukker enkelte opp i rettsprotokollene fra siste halvpart av 1600-tallet og senere. Andre forhold hjelper oss også til å oppspore de permanente ødegårdene, men ofte må en rett nok nøye seg med en mistanke om at her har det vært en middelaldergård. En finner indisier — sikker kan en sjelden være.

Gården med sine lotter og lunner er en svært fast enhet. En gårds *lunnende* — slåtter, setrer, skog, fiskeplasser og andre herligheter — var nøye knyttet til gården og kunne ikke skilles fra den. Landskylden, som var en verdimåler for gården, omfattet også disse lunnende. Nå finner vi en del mindre jordparter med egen matrikkelskyld. Alle ligger klart utafør de øvrige gårders innmark og i den senere tid har de vært underbruk, som oftest seter, under en gård. Mange av disse partene har ikke hatt fast tilknytning til én bestemt gård, men har ligget under flere på forskjellige tidspunkt. Vasseng har f.eks. vært brukt av Sandvik, Kvello og Svinås, Storvollen av Dyrdal, Alset og Kvello.

Slike særskilt skyldsatte parter med en løsere tilknytning til de bosatte gårdene er det god grunn til å tro har vært høymiddelaldergårder som ble «aut i almerki», dvs. lagt øde for godt. Også andre forhold taler for det.

Et av de sikreste indisiene på middelalderopphav er at jorda har vært i *kirkelig* eie. I middelalderen la de forskjellige kirkelige institusjoner under seg en stor del av jordegodset i Norge, men denne aktiviteten opphørte omtrent helt etter reformasjonen. De 11 særskilt skyldsatte jordpartene som har vært i kirkelig eie tør vi derfor regne som temmelig sikre ødegårder: Vollen under Solem, Vasseng, Haug (Stamnes), og Espet har vært bispe- eller klostergods. Skogsvollen, Bordalen, Langåsen, Fossan, Stråsjoen, Skillien og Talsnes under Evjen var eid av sog-

nepresten (prestebølet).

4 skyldsatte småparter var bondegods: Stovollen, Eggen under Røset, Røet (Bårdsgård), og Naldalen. Alle blir en eller flere ganger uttrykkelig kalt ødegård, så vi vil regne dem for like sikre som de i kirkelig eie.

Den som er kjent i bygda, vil uten videre kjenne igjen de fleste av disse navna. Tre av dem er vanskelig å plassere fordi det ikke er levende navn i dag. Vasseng lå ved Svinåselva, men jorda ble brutt ut av flom omkring år 1700. Talsnes har en muligens spor av i Evjensetra, Nessvollen, nord for Hersjøen eller i Nesset engeslått ved Nea. Eggen lå trolig på Nersjøen eller i Nesset engeslått ved Nea. Eggen lå trolig på Ner-Roltdalen eller Kræssådalen ettersom det en gang var tvist mellom Røset og Lundamannen om Eggen.

På Bordalen har vi enda to sannsynlige ødegårder. Garbergssetra herkalles «Kråkstenn». Krokstadnavnet er et godt vitnemål om en middelaldergård. Sagnet forteller at bare kallen og ei av døtrene overlevde Svartedøden. Krokstadmannen var møller, og så hendte det en tørrsømer at sonnen på Garberg kom med kornlass til kverna på «Kråkstam». Det gikk ikke bedre til enn at han falt og brøt av foten, og så måtte dattera på Krokstad pleie ham. Slik ble det et par av de to, de giftet seg og flyttet til Garberg (øvre). Og da mannen selv gikk bort, ble det øde på «Kråkstam». Sagnet bekreftes på ett punkt. Det er funnet kvernstenen på Krokstad, og de er vel å merke ikke gjort av selbusten. Etter som kvernstendrifta kom i gang i Selbu i alle fall på 1500-tallet, må altså kverna på Krokstad ha vært i bruk i middelalderen.

Lenger framme på Bordalen har vi Tjennvollen. Her har tre gårder hatt seterrett: Volset, Bell og Bortigarn Hårstad. Alle tre har vært Domkirkens gårder, så det tyder på at Domkirken har eid en gård her, og da den ble lagt øde, ble den lagt ut til seter til de tre som overlevde krisa. Engnavnet «Høgaunet» på Tjennvollen er også et ødegårdsindisium.

Den trønderske betegnelsen «aun» betyr øde, ubebodd sted. Det kan nok, særlig i senere tid, ha vært brukt om steder som er ryddet i øde-mark, men vanligvis er det knyttet til steder som har vært bebodd tidligere. Det sier selvsagt ikke noe om *når* stedet var bebodd. «Auna» i Dragsten og Amdal og Bellsaunet viser trolig til plasser eller bruk som er lagt øde i den senere tid. Men ellers må en regne med at et aune kan vise tilbake til en gård fra høymiddelalderen. «Flønesaunet» er vel den gården vi kan være sikrest på. Det ville være utrolig at dette store og gode gårdsveldet ikke skulle være ryddet tidlig. I Trondheim Kapitelsbok fra 1542 finner vi da også blant gårdene som lå til St. Bartolomei Prebende: «Flynes oc Dynes y Selebo b(ygslet) f(or) 5 øre.» Når de to gårdene ble bygslet sammen, kan det knapt være tvil om at Dynes også lå her ute på Flønesneset.

Den grønne glenna i skogen bortunder Movollen kalles «Auna». Bygselretten til denne vollen ble i 1637 tildømt Overvik etter en rettsak. Movollen peker seg altså ut som en ødegård. Her kan vi og finne det glemte navnet på gården, for et sted rett oppe i bjørga rett opp for Movollen kalles Kamsetvollen. Topografisk føyer middelaldergården Kamset seg fint inn i rekka av set-gårder sør for Nea: Kleset, Kolset, Tronset.

Gammelt atti kaltes og Sorflakne for «Auna». I en rettsak i 1750 fortalte vitna at stedet hadde vært gård en gang. I 1750 var det seter under Næss. Under åstedsbefaringen ble det pekt på spor etter åkerbruk. Det blir derfor liten tvil om denne ødegården. For Aunvollen under Gulset er det derimot ikke mulig å finne andre indisier på bosetting enn selve navnet, og da er det for usikkert å regne med en gård her.

Stad- og set-navna ble visstnok opprinnelig bare brukt som navn på gårder. En må derfor bli mistenksom når en finner slike navn i utmarka. Vi har alt nevnt to: Krokstad og Kamset. Men det finnes flere: Kårstadåsen og -bekken ved den gamle ferdselsveien fra Grøtte over til Mostadmarka. Bogstadhølen der Kvernbekken løper ut i Nea (Mosletta). Bangsetlia rett opp for Hegset i Flora. Det må vel ha vært gårder med disse navna som har gitt navn til disse lokalitetene, men det er ikke mulig å finne andre bevis på at de har eksistert.

Røet i Tømmerdalen og Granby på Tømmerstranda er også navn en helst knytter til gårder. Begge er matrikulert under gårder som ligger langt unna, henholdsvis Langli og Bell. På Granby skal det ha vært funnet tomtestener og andre tegn på bosetting, men da de ikke er undersøkt av arkeologer, kan de ikke gi noen visshet om Granby som middelaldergård. Det samme gjelder Kalkullet, der det og er sett tomter. Det er den merkverdigheten med dette skogstykket at det ligger under Garberg, en gård på den andre sida av elva. «Kælkøl»-navnet er også merkelig. Det er vanskelig å skjønne at det skal ha noe med kalk å gjøre.

Nykkelmoen ble sist på 1600-tallet tatt opp som husmannsplass under prestegården til tross for at den ligger en halv mil unna prestegården. En rettsak i 1749 gir forklaringa. For å bevise prestegårdens hjemmel til plassen kom sognepresten med ett pergamentbrev fra 1541. Det var et register over de gårdene som lå under Selbu prestegård, og i det «findes Nochleoem uden skyld anført». Dette registeret ville nok gitt oss også andre interessante opplysninger om ødegårdene i Selbu, men dessverre er det gått tapt.

På et par setervoller finnes det navn som en helst forbinder med gårdsdrift, som «Kvennhusmyra» og «Stensenget» på Grava i Roldalen. Lignende navn kjennes og fra Aurdalen. «Simabørja» her lukter også av middelalder, for mannsnavnet Simon har nesten ikke vært brukt i Selbu i nyere tid.

I en rettsak i 1717 ble vollen Gråsten i Heståsen på Roldalen kalt gårder på linje med Røet, Lund og Øverdalen. Vi kan likevel ikke legge mye i bare en slik antydning.

Tradisjonsstoffet om ødegårder er rikt i Selbu. Av de 32 mer eller mindre sannsynlige høymiddelaldergårder vi har nevnt, knytter det seg sagn om bosetting til 17. To ødegårder blir *bare* nevnt i sagnet: Stærnesset og Rimsjølia.

Ved opptelling av ødegårdene vi har nevnt foran, kommer vi til at 23 må regnes som sikre eller temmelig sikre. Da har vi også regnet med de to vi fant i Aslak Bolts jordebok. I tillegg kommer 13 mer usikre ødegårder. Med de 90 til 95 matrikkelgårdene vi har nevnt foran, gir det et tall på minimum 113 og maksimum 131 bosatte gårder i høymiddelalderen. For den videre regning kan det være praktisk å gå ut fra midtallet som det riktige: 120 gårder. Det er 33 flere enn de 87 som er bosatt i dag.

En kan med sikkerhet si at noen av gårdene var delt i flere *bruk* også i middelalderen. Vanskeligheten er bare at en blir stilt overfor et meget tynt kildemateriale når en prøver å trenge inn i dette problemet. Den eneste kilden som viser direkte tilbake på forholda i middelalderen, er igjen Aslak Bolts jordebok.

Om *redskap* og *driftsformer* i åkerbruket vet vi lite. Vi kan få et lite glimt noen ganger. Under forhøret etter at Esten Stamnes' hustru i raseri hoppet på sjoen, kom det fram at de to brødrene hennes, som var brukere på Fossum, da «hafde standet paa Aggeren, dend ene Pløjet, och den Anden hackit». *Plogen* var dårlig, den maktet ikke å velte om plogfura, derfor var det nødvendig å gå etter med grevet og hakke sund klumpene. «Plog med jern og ristil» heter det i skrifteoppgjøra fra 1690-åra. *Plogen* var helt av tre med unntak av jernskoningen på plogspissen og ristilen som skulle skjære løs fura. *Harv* var også vanlig på gårdene. Etter skrifteprotokollene hadde den 36 jerntinder som sikkert var satt fast i en stiv treramme. I andre bygder er ellers harva med harde kvister som tinder vanlig ennå 100 år senere. Stivharva kunne løsne og jevne overflata på åkeren og dra løs en del ugrasrotter, særlig kveke. *Ugraset* var en stor plage og bondene hadde skrale hjelpemidler i kampen mot det. Sogneprest Svend Hendriksen skrev i 1665: «Her i Gjeldet er sæden meget mislingende, formedelst den offerflødige utsæd Ludhaffre (floghavre), forud offrvoxen paa alle gaarde, ager maa igienleggis, oc andre optagis, for kornland att finde». Tok ugraset aldeles overhånd, var det ikke annet å gjøre enn å legge igjen åkeren og rydde nytt land.

Som nevnt var det helst bakkene som ble tatt til *åker*. Ukjent som de var med grofning og drenering, ble flata for frostlendt. Jorda ble kultivert lite. *Plogen* gikk grunt, *over* stenene. Større sten som lå i dagen kjørte de rundt, så stenrosene under åkerrene vokste ikke mye fra år til år. Ellers hadde de tro på stenet jord. «Best kjætte milja benâm, best jorda milja stenâm» het det.

Åkervidda var helt avhengig av krotterholdet. Når samme stykket ble brukt til åker i alle år, var ster kjødsling nødvendig. Særlig var byggen noye på at det var gjødslet godt. Vi kan igjen sitere hr. Svend «Jeg haffuer endnu aldrig ladet saa mere end 12 tonder korn, men nogle gange flux mindre, fordi Jeg som nylig kommen, haffe icke formaaet, ved Creaturs afling flere ager alt lade besaa end de gjødede».

Krotterholdet kan vi ikke følge fra år til år. To ganger, i 1628 og 1657, ble det skrevet ut skatt på buskapen, det er de eneste kildene vi har. *Feskatten i 1628* er imidlertid lite å holde seg til, talla der må åpenbart være for lave. Det ble skattet for bare 584 «kior» og 102 «ungnød» i hele bygda. Halvparten av brukerne, som hadde oppgitt å ha mindre enn 4 kyr, var i det hele ikke tatt med. Kan vi gå ut for at det ble fusket jevnt over hele linja, skulle skattelista likevel gi det relative forholdet mellom bruka. Gjennomsnittlig var det størst buskap på Mosletta (9.3 kyr) dernest kom Innbygda og Øverbygda (8.0 kyr). Minst var buskapene på Stranda (6.3 kyr). Flest kyr hadde Esten Krogstad og Ola Rolset. De er begge ført med 18 kyr, 6 mer enn nestemann på lista.

Kvegskatten i 1657 virker langt mer troverdig. Etter den var det i bygda 272 hester, 2300 kyr og kviger, 1153 geiter, 1315 sauer og 99 griser, fordelt på 201 bruk og plasser. Det var liten forskjell på gjennomsnittsbuskapen i *grendene*, fortsett fra at Øverbygda lå noe over og Flora og Søndre Sjøbygda klart under gjennomsnittet. (Se diagrammet figur 2) Esten Evjens buskap er en typisk *gjennomsnittsbuskap*: 2 hester, 12 kyr, 3 geiter, 8 sauer og 1 gris. I husmannsfjøset finner vi langt færre dyr, som f.eks. hos Bjørn Bakken: 3 kyr, 3 geiter og 2 sauer. Størst besetning var det i prestegården hos hr. Povel Pedersen, 4 hester, 39 kyr, 7 geiter, 30 sauer og 6 griser. Torger Evjen drev også stort med 4 hester, 28 kyr, 23 småfe og 2 griser. Grim Krogstad hadde 26 kyr, og 24 kyr var det hos Jon Sandvik, Ole Langset, Ola Alset, Peder Hoem, Ingebrigt Røssset, Rolf Røssset og Jon Kyllø. På disse gårdene, som også var gode korngårder, var det velstand. Andre måtte noye seg med mindre, og minst av alle hadde Rannie «husqvinde» på Velve, som bare hadde 4 får.

Sammenlignet med det øvrige Trondelag lå Selbu godt an når det gjelder husdyrhold. Hver selbygg hadde avkastningen av 1,7 storfe og 1,8 småfe å leve av. Gjennomsnittstrønderen måtte greie seg med bare 3/4

De ertarne gammelkarene kom først når *utbrytinga* kunne begynne. Det første arbeidet besto i å frigjøre en «*veijing*» — et svart stenstykke på opptil 5-6 kvernlelengder og 3-4 «*tjukter*». Dagsida var gjerne fri etter tidligere drift, hvis ikke måtte den først hogges ren. Kvernberget er skrånlig og delt opp av «*staver*» eller talkganger på tvers av grotet, «*molldrag*» ved golvet kunne også skille «*veijingen*» fra dette. Men ofte måtte både den ene sida og botn «*skårres*» opp, dvs. de måtte hogge ned kvernjernet en 4-5 tommer dyp rås langs yterkantene av stenblokken. Selve blokken ble så løsnet fra resten av berget ved kiling. Det hendte det fantes en naturlig revne i berget som de nyttet, hvis ikke måtte de hogge seg inn for at tre — eller jernkilene skulle få tak. Utkilinga av stenene var et mosomt og uendelig sent arbeid. Kilene ble slått ned tak for tak og revnen i fjellet åpnet seg en tidels millimeter i senn, inntil «*vægnen*» (vektstengene) kunne få tak. Da var kanskje det verste gjort. «*Nær du ha vunni ivi hoinn, vinn du nå alti ivi rompa*».

Når så «*veijingen*» omsider lå fri på tælet nede i bruddet, gikk de løs på den for å dele den opp. Lengdene ble «*skårret*» av og tjukt for tjukt ble kløyvd av inntil kvernemnene lå der ferdig til tilgjoring. Kan den som ikke selv har opplevd det på kroppen, fatte strevet som lå bak, og det pågangsmot de måtte ha, som gikk løs på fjellet med slik redskap!

Kruttet kom i bruk først på 1700-tallet, senest i 1734 da Guttorm Grotte hadde «*mineret og skudt sonder et stocke*». Trolig var det gesellene i koppergruva som lærte selbyggene å minere.

Kruttet tok bort en del av strevet. På innsida og eventuelt i botnen av «*veijingen*» ble det slått lange «*renningshull*». Til første skuddet ble det brukt bare en «*venda nåvvå*» (vendt neve) krutt, men så ble ladingen gradvis øket, og etter en serie «*puiffa*» var det en synbar revne i fjellet fra overst til nederst. Nå behøvde en ikke lenger være redd for å få odelagt *veijingen* og kunne gå på med tross. Sprekker og borehull ble sprengladd med krutt, opptil en center (450 kg) kunne gå med i en lading. Men så fikk og «*veijingen*» skjøtfart. Det hendte at den flere kubikkmeter store blokken vendte seg i luften.

Veijinga krevde både krefter, tålmod og klokt. Kreftene røynte det likevel hardest på når stenene skulle bringes opp av bruddet. De nesten loddrette veggene i de dypeste brudda kunne være seks til åtte meter høy, og oppover dem måtte stenene «*ståggåkjores*». Stigene var gjort av 6-8 toms stokker og med trinn av 3-toms bjørk. Trinna satt tett, bare 3-4 tommer fra hverandre. Oppover stigen spettet og vog de stenene som kunne være både ett og to tonn. «*Man ser let hvor besværligt og langsomt dette Arbeide maa være, og det er saaledes begripeligt, at 4 a 6 og flere Mand ofte kunde tilbringe en ja flere Dage med at opfordre en Stenmasse af et 2 á 4 lagter dybt Arbeide*» heter det hos Strøm. Han forteller også at i Kvittyten hadde bruddet så stor omkrets at de kunne bygge en vei av snø rundt kantene og kjøre stenene ut etter denne spiral-linjen.

Når arbeidet var kommet så langt at grovhogginga på «*hoggartælet*» kunne ta til, delte arbeidsstyrken seg samtidig som det ble satt inn flere mann. De såkalte «*bergenskarrenn*» fortsatte i bruddet med nye «*veijinger*», de andre startet med å bygge et hus rundt «*hoggartælet*». Huset ble bygd av stokker og bakhon med hardtrampet snø over.

En tok først for seg de største stenene til overstener. Når stenen var reist på kant med den beste sida opp, begynte en med å «*ro molsida*» — hogge den plan med kvernjernet. Med «*kompås*» (passer) risset en så opp en runding. Her var det om å gjøre å få til størst mulig mål. Stenmålet gikk i åttendedels alen fra en og en åttendedels alen og opp til det størst brukelige: tilkvert (2 ½ alen). Hver størrelse hadde sin egen betegnelse i kvernspråket.

Med kompåsens sirkel som rettesnor hogg en så kanten ren til omkring 7 tommers tykkelse. Til slutt ble «*tuven*» (oppsida) renhogd og oyed på de største stenene hogd ut. De mindre stenene fikk først oye ved finhogginga nede i bygda. Kvernjernet var universalredskapen ved «*roinga*». Bare når store biter skulle slås av brukte de slegga.

Understenene var det ikke så noye med. Var det hele skiver som var

Vedlegg 5

skjefagl

[e-]

a]

—
[a]

[a]

—
[e-]